

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Законодавство про релігійні культ. – К., 1973. – 578 с.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев – М., 1990. – 300 с.
3. Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? / А.Л. Зінченко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1992. – № 1. – С. 104–114.
4. Семенко Н.А. З досвіду роботи партійної організації України по атеїстичному вихованню трудящих (1921–1925 рр.) / Н.А. Семенко // УІЖ. – 1967. – № 9. – С. 103–108.
5. Силантьев В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы / В.И. Силантьев – Харьков, 1998. – 258 с.
6. Демиденко О. Антирелігійна агітація та пропаганда на Чернігівщині в 1920–1925 рр. / О. Демиденко // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 68–73.
7. Религия и Советская власть. Борьба с темнотой // Известия Черниговского Губернского Революционного комитета и Губернского комитета Российской Коммунистической партии (большевиков). – 1921. – 4 березня. – С. 2.
8. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. р. 305. – Оп. 1. – Спр. 1859.
9. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – Т. 11. – К., 1999. – 336 с.
10. Кальницький М., Маликов Д., Юркова О. Нариси з історії Києва : Навч. посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / М. Кальницький, Д. Маликов, О. Юркова – К., 2002. – 384 с.
11. Шестой съезд Р.Л.К.С.М. Статистический отчет. – М.-Л, 1924. – 346 с.
12. Б.М. Не Бог, а наука // Красное знамя. – 1923. – 7 січня. – С. 1 ; Долой религиозный дурман // Красное знамя. – 31 березня. – С. 3.
13. Селянин. Попы виновники пьянства // Красное знамя. – 18 жовтня. – С. 3.
14. Дніпропетровськ віхи історії / Упор. А.Г. Болебрух, С.А. Квітка. – Дніпропетровськ, 2001. – 284 с.
15. Зброя безвірника. Антирелігійна читанка / П. Вітров, О. Карпенко, І. Марденштейн, Іван Мойся. – Харків-Дніпропетровськ, 1930. – 50 с.
16. Коммунистические «крестины» // Красное знамя. – 1923. – 14 жовтня. – С. 4 ; Хмара. Крестины по новому // Там само. – 27 грудня. – С. 5 ; Руденко. «Красные звезды» // Там само. – 1924. – 31 серпня. – С. 3.
17. ДАЧО – Ф. р. 593. – Оп.1. – Спр. 1729.
18. ДАВО. – Ф. р. 31. – Оп. 1. – Спр. 483.
19. ДАВО. – Ф. р. 197. – Оп. 8. – Спр. 6.
20. Антирелігійна робота взимку // Безвірник. – 1926. – № 8–9. – С. 3.

Мазур-Стукальская И.В., Войнаровский А.В. АНТИРЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НАЧАЛА 20-х ГОДОВ XX ВЕКА: ФОРМЫ И МЕТОДЫ (НА ПРИМЕРЕ ГУБЕРНСКИХ ГОРОДОВ УКРАИНЫ)

В статье освещается антирелигиозная политика советского руководства в украинских губернских центрах в 20-х гг. XX в. Даная политика базировалась на внедрении различных форм борьбы с церковью и культивировании в украинском обществе научного атеизма.

Ключевые слова: Церковь, религия, антирелигиозная политика, тоталитарное государство.

Mazur Stukalskaya-I.V., Voynarovskiy A.V. ATHEISTIC POLICIES OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE 1920s: FORMS AND METHODS (BY THE EXAMPLE OF THE PRINCIPAL TOWNS OF PROVINCES OF UKRAINE)

The article highlights the anti-religious policy of the Soviet leadership in Ukrainian principal towns of provinces in the 1920s. The policy was based on the introduction of various forms of struggle with the church and culture in the Ukrainian society and cultivating of scientific atheism.

Keywords: Church, religion, antireligious policies, totalitarian state.

УДК 94 (477.43/44) «1926-1928»

А.М. Трембіцький

**УКРАЇНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ КОНФЛІКТІ
1926–1928 РОКІВ**

У статті на підставі маловідомих спогадів українського мовознавця, політичного діяча і дипломата, надзвичайного посла і повноважного міністра УНР в Берліні (1921–1923) Романа Смаль-Стоцького (*08.01.1893, Чернівці – †27.04.1969, США) висвітлено участь Державного Центру УНР в екзилі в улагодженні литовсько-польського конфлікту 1926–1928 рр.

Ключові слова: литовсько-польський конфлікт 1926–1928 рр., Роман Смаль-Стоцький, Вольдемарас Аугустінас, Андрій Левицький, Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі.

Розкриваючи литовсько-українські взаємини в першій половині ХХ ст., Н. Давній (Лондон, 1959) пише, що ще в 1909 р. литовський часопис «Вільтіс» («Viltis», Вільно) звернувся до українських редакцій з пропозицією давати на сторінках їхніх видань місце для обговорення литовських справ. Водночас «Вільтіс» подав на своїх сторінках коротку й яскраву статтю «Наші союзники – українці» [1, с. 766], де йшлося про необхідність співпраці в «дні великих зусиль», яка має «лягти в основу більших та тяжчих» змагань. При цьому литовцям та українцям «доводиться працювати серед найтяжчих обставин», адже «супроти наших намірів вороже виступає (петербурзький) уряд з перешкодами та заборонами» та всі «любі пани, що перекинулись до польського табору». Вони називають себе нашими «братами», але наші прагнення до свободи «висміюють у своїх часописах та обкидають болотом». Проте, зауважує «Вільтіс», є два народи, з якими литовці «колись успішно порозумівались» і «довше співпрацювали» – це українці та білоруси. Разом із своїми сусідами боролися литовці проти татарських нападів та «німецького просування». Між цими трьома народами «ніколи не було ворожнечі, так само, як і не було намагань до винародовлення». Далі дослідник зауважує, що «через примху долі» литовців «відірвали» й «порізли» від українців, які випередили їх у «культурній ділянці». Тому литовці від українців можуть «багато чого навчитися», адже коли литовці «були ще охоплені глибоким сном» і «кріпацтво ще тяжіло над селянським народом, тоді Україна породила свого славетного поета та співця, свого Шевченка», що «засвітив у серцях кріпаків світло волі» [1, с. 767].

В українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. майже не розкриті питання литовсько-українських взаємовідносин в першій половині ХХ ст. та участі Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі в улагодженні литовсько-польського конфлікту 1926–1928 рр. Лише частково ця проблема була висвітлена професором кафедри міжнародного права Українського вільного університету в Празі М. Лозинським у праці «Переверот у Литві» (1927) [2] та іншими громадсько-політичними діячами на сторінках україномовного часопису української діаспори в США «Свобода» в 1926–1928 рр. [3–7].

Фрагментарно литовсько-польський конфлікт 1926–1928 рр. відобразили в своїх працях історики та громадські діячі української діаспори І. Кедрин (Нью-Йорк, 1972) [8], А. Герутіс (Мюнхен, 1980) [9] і М. Лівіцький (Філадельфія, 1984) [10]. Саме тому значну цінність мають маловідомі спогади державного і політичного діяча, українського мовознавця, професора Українського вільного університету в Празі (з 1923), Варшавського університету (1929–1939) та Слов'янського інституту університету Marquette (з 1949), дійсного члена НТШ (з 1934), голови НТШ у США (з 1951) та президента Головної Ради НТШ (з 1955) Романа Смаль-Стоцького (*08.01.1893 – †27.04.1969) [11] під назвою «Українське посередництво в литовсько-польському спорі» (Нью-Йорк, 1956) [12].

Відомий литовський політичний діяч і публіцист Альбертас Герутіс, розкриваючи проблему литовсько-польського конфлікту в праці «3 історії українсько-литовських зв'язків» (Мюнхен, 1980), пише, що хоча Литва 16 лютого 1918 р. й проголосила свою незалежність, але їй «не вдалося запровадити свою державність на всіх своїх спадкових землях». Адже внаслідок «підступних дій» польського маршала Пілсудського [9, с. 79], з його волі війська генерала Желіговського «збунтувалися» і в жовтні 1920 р. «прилучили» «вікову столицю Литви – Вільнюс» до Польщі. Це «затруїло» взаємовідносини Литви та Польщі аж до жовтня 1939 р., коли Польща «військовим натиском змусила Литву встановити з нею «нормальні дипломатичні взаємини» і дозволити прикордонний рух» [12, с. 2]. Литовцями «невпинно шукано засобів і шляхів для того, щоб знайти спільників, які могли б бути помічними в прагненні литовського народу». І цілком нормально «навінулася думка встановити зв'язки з українцями», які «були жертвою польської експансії». Тобто співпраця литовців з українцями була «спрямована виключно проти Польщі» «за повернення втраченої свободи» [9, с. 79].

Між Литвою та Радянською Україною 28 січня 1921 р. було укладено перший договір – «Угоду між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Литовською Демократичною Республікою про порядок оптації литовського громадянства». 14 лютого 1921 р. у Москві підписано мировий договір між Литвою і Радянською Україною, хоча між обома народами ні-

коли не існувало стану війни [9, с. 80]. Проте більшовики, – повідомляє часопис «Свобода» (Дзерзи Ситі, 1921), – незважаючи на ці угоди, все ж почали переміщення своїх військ на кордони з Естонією, Латвією та Литвою і зібрали 40 000 вояків «в околиці Гатчіни» та ще майже 66 000 «находиться далі на полудні, коло латиської границі». Дипломатичні місії, різні іноземні та добродійні організації, отримавши повідомлення про «близькість «червоної небезпеки», «вижидають большевицького наїзду, а рівночасно місцевих большевицьких повстань» і «готові кинути місто на наглядче повідомлення» про окупацію прибалтійських держав більшовиками [13]. Такі дії більшовиків змусили литовців підписати 5 квітня 1922 р. у Харкові додаток до мирового договору, укладеного 14 лютого 1921 р. [9, с. 80].

Литовці, українці та білоруси, що перебували у вимушеній еміграції, створили Комітет поневолених Польщею народів і на своєму засіданні 4 жовтня 1924 р. у Берліні висловили «спільне бажання відокремити від польської держави заселені ними землі». Вони домовились «скоординувати політику» і «довести світові до відома факт гноблення Польщею їхніх народів». Водночас деякі литовські інституції, в т. ч. литовське посольство в Берліні, в 1920-х рр. підтримували зв'язки з західноукраїнськими колами, які групувалися біля голови уряду Західної України в екзилі Є. Петрушевича. Значну зацікавленість литовські установи та офіційні заклади в 1925–1926 рр. почали проявляти до Організації українських націоналістів, адже «між західними українцями є пропольські, проросійські і навіть прорадянські діячі», які ведуть боротьбу проти польського уряду і більшовизму [9, с. 81].

На початку 1926 р. Естонія, Латвія та Литва за підтримки Англії висловили бажання об'єднатись у Балтійський союз, який був би «доволі тісний», адже «три держави мали би згодитись на одну митову (цлову) умову, на одно закордонне представництво і навіть на спільні гроші» (прототип сучасного ЄС. – *Авт.*). Естонія та Латвія схилиються до найшвидшого створення такого союзу, але Литва «має спір з Польщею і се ви двигаеть як перший чинник у переговорах» [3]. Важливо також зауважити, що до весни 1926 р. владу в Литві мали християнські демократи, які сповідували націоналістичну, клерикальну і демократичну політику. Хоча ліві партії критикували їх за «недостачу демократизму», а «національні меншини (поляки, німці, жиди) закидали їй політику гніту над ними», проте в зовнішній політиці уряд був «звернений рішучо проти Польщі» із-за окупації нею «Виленьського краю, що ставило його (уряд. – *Авт.*) в дуже не вигідне положення в Союзі Націй». Весною 1926 р. до влади в Литві прийшла коаліція «народних соціалістів і соціалістичних демократів», яка спиралася на селян і робітників. Крім того, новий уряд зробив деякі уступки національним меншостям. Польський уряд, довідавшись про наміри Литви взяти участь у створенні Балтійського союзу та розпочати підготовку до укладення польсько-литовської угоди про повернення Вільно [2], активізував провокацій-сутички на польсько-литовському кордоні. Зокрема, часопис «Свобода» вмістив «литовське урядове звітництво», де йшлося про те, що на початку лютого 1926 р. «відділ граничної польської поліції в силі 200 людей перейшов границю в повному зоруженні, з машиновими крісами та ручними бомбами, а за ним поспішив відділ кінноти», яка «заняла литовський ліс біля Клішеботу» [4]. Провокації-сутички на польсько-литовському кордоні виникали в 1926 р. досить часто, що не дало можливості створити Балтійський союз.

Зовнішня політика кожної держави практично реалізується через її дипломатичні представництва, місії та консульства. Не була винятком і Українська Народна Республіка, яка перед виходом в екзил мала дипломатичні відносини з багатьма країнами [14, с. 148]. Принципове визнання державами незалежності УНР, її уряду й Голови Директорії С. Петлюри було лише закріпленням того міжнародно-правового становища, яке вона зайняла після проголошення незалежності. ДЦ УНР, державні установи та рештки Армії УНР, зазнавши поразки в боротьбі з більшовиками, були змушені 21 листопада 1920 р. у своїй більшості перейти на територію Польщі. ДЦ УНР своє перебування в екзилі вважав тимчасовим, тому, намагаючись переконати уряди країн Європи в необхідності визнання української державності, особливу увагу приділяв дипломатичній діяльності, яку умовно можна поділити на два періоди:

– «період дипломатичної державності» (листопад 1920 р. – початок 1924 р.) – завершення урядування закордонних представництв, які «під тиском мирових договорів Советської Росії з Польщею та нав'язання дипломатичних взаємин Москви з низкою європейських держав» були закриті [15, с. 114];

– громадсько-дипломатичний період (1924–1944 рр.) – час проведення дипломатичної роботи громадськими представництвами за підтримки нечисленного апарату міністерства закордонних справ ДЦ УНР [16, с. 148].

В. Трембіцький стверджує, що амбасадори ДЦ УНР в екзилі були елітою в найважливішому державному секторі – політично-дипломатичному [15, с. 120] і «творили стрижень політичної репрезентації України» [15, с. 124]. Вони були найважливішими архітекторами утвердження держави в «міжнародному розумінні» [15, с. 121], адже добре розуміли: для того, щоб «стати гідним партнером сил в Європі, треба розпочати реальне будівництво своєї держави» [15, с. 115].

Українські дипломати, часто не маючи офіційного визнання від урядів країн перебування, значилися у списках дипломатичного корпусу, користувалися дипломатичними привілеями. Їх праця спрямовувалася на досягнення визнання України іншими державами, отримання допомоги для боротьби з більшовизмом, проведення інформативно-пропагандистської діяльності [17] та співпрацю з різними місіями [18, с. 70], що давало можливість «нав'язувати й утримувати контакти з багатьма найважливішими державами Європи й інших континентів». Більшість дипломатів, на думку В. Трембіцького, «таки була на своєму рівні й правильно вела справи» [18, с. 75]. Тому «м'ячиками», на думку Г. Чіпки, тобто українцями, «що не тримаються послідовної думки», а «постійно змінюють мету» [19, с. 3], були одиниці. Українські дипломати вживали свої «знання, політичне, дипломатичне та іншого роду право, економічні науки» й мали «достатнє розуміння своєї політичної історії» [18, с. 76]. Зокрема, голова Української парламентарної репрезентації Д. Левицький, довголітній редактор щоденника «Діло» В. Мудрий (в 1918-1919 рр. комісар освіти Проскурівського повіту. – *Авт.*) постійно контактували «у справах, що їх диктувала дійсність на західно-українських землях» з Головою ДЦ УНР в екзилі А. Лівіцьким і його співробітниками, що «мали добрі зв'язки в різних колах польського громадянства, які не солідаризувалися з екстермінаційною польською національною політикою». В помешканні А. Левицького часто збирався «цілий гурт» активних політиків [8, с. 150–151] і послів іноземних держав і Польщі [10, с. 54].

Одним із колишніх українських амбасадорів, що мали добрі стосунки й особисті зв'язки в середовищі європейських дипломатів, був надзвичайний посол і повноважний міністр УНР у Берліні (1921–1923), неофіційний посол УНР у Лондоні (1924–1925) та Варшаві (1926–1939) Роман Смаль-Стоцький. Польський історик А. Земба, розкриваючи його роль у процесі нормалізації польсько-українських та литовсько-польських відносин, пише, що одним із важливих чинників його успішної праці були його родинні зв'язки. Його рідна сестра Ірена була заміжня за послом сейму (1928–1935), сенатором (1935–1938) і провідним діячем Українського національно-демократичного об'єднання О. Луцьким [20].

6 травня 1926 р. Ю. Пілсудський з боями взяв Варшаву і встановив свою владу. В той час Головою ДЦ УНР в екзилі був А. Лівіцький, прем'єром – В. Прокопович, міністром закордонних справ – О. Шульгин, віце-міністром закордонних справ в екзильному уряді УНР – Р. Смаль-Стоцький, якого уряд УНР призначив своїм зв'язковим послом при новому польському уряді. Невдовзі під особистим проводом президента УНР А. Лівіцького відбулась конференція для визначних пілсудчиків і представників поневолених Москвою націй, на якій Р. Смаль-Стоцький виклав їм «підставові концепції закордонної політики УНР». Водночас всі присутні звертали увагу на литовсько-польські взаємовідносини, адже «не зважаючи на смертельну загрозу червоної Москви для Литви та Польщі, ці дві нації не вміли створити спільного фронту, не зуміли розбудувати його через Латвію, Естонію аж по Фінляндію». Їхня конфронтація підживляла «всяку віру Заходу не тільки в державний розум цих націй, але й в реальну вартість всіх поневолених Москвою націй і їх ідею спільного опору проти червоної Росії та її нового імперіалізму» [12, с. 2].

Політична обстановка в Литві, пише М. Лозинський, була складною, адже литовців вважали, що прихід Ю. Пілсудського до влади може стати «приводом нового нападу Польщі на Литву». Тому її уряд «прискорив заключення литовсько-радянського договору». Зокрема, в статті «Політика на сході Європи. З приводу литовсько-радянського договору» (1926) М. Лозинський пише, що цей союз заслуговує «на увагу з огляду на загальну політику т. зв. прибалтійських держав, себто Фінляндії, Естонії, Латвії і Литви». Він також звертає увагу на те, «що б українські землі, поневолені Польщею й Румунією, не ждали визволення з заложеними руками», адже немає «нічого більше нерозумного, як говорити про «большевицьку окупацію

України», вишукувати самі темні сторони в радянськiм ладі, радіти кожною невдачею радянської влади, ворожити їй близький упадок, а рівночасно гніватися на Радянський Союз». Саме «в українськiм інтересі, – стверджує М. Лозинський, – лежить сильний Радянський Союз і в нім сильна Україна» [21].

Ще однією подією, яка загострила польсько-литовські відносини, став державний переворот у Литві, який 17 грудня 1926 р. [2; 12, с. 2] здійснили військові під командою майора Повіласа Плехавічюса. До влади прийшов Союз литовських націоналістів (таутінінков). Новим прем'єр-міністром і міністром закордонних справ литовського уряду замість Міколаса Слезявічюса було призначено політичного діяча, депутата сейму, члена партії таутінінков Аугустінаса Вальдемараса (*04(16).04.1883 – †16.12.1942) [22]. Через два дні президент республіки Казіс Грінюс склав свої повноваження, і новим президентом було проголошено Антанаса Сметона, який вже був президентом республіки в 1919–1920 рр. [2].

Переворот у Литві зробив велике враження на прихильників Ю. Пілсудського, і «до мене, – згадує Р. Смаль-Стоцький, – негайно прийшов» начальник східного відділу міністерства закордонних справ Польщі Тадеуш Голувко. Він «часто на шпальтах «Работніка» брав в оборону українців проти ендемії», адже дійсно розумів «національне питання в большевії і вважав його за єдину зброю проти червоної Москви». За декілька днів Т. Голувко знову відвідав «мене, забрав до президента (Голови ДЦ УНР А. Лівіцького. – *Авт.*) і попросив, щоб я поїхав від імені УНР до Ковна на побачення з Вальдемарасом і передав йому пропозицію щодо полуднання виленської справи». При цьому Т. Голувко «зобов'язав нас тайною», зауваживши, «що це – пропозиція прямо від Пілсудського, але прохав щоб переказати Вальдемарасові, що це пропозиція діяча, зближеного до маршала». Він зауважив, що головною є пропозиція: «Польща згодиться, щоб Вільно стало «кондомініумом» Польщі й Литви» і щоб до Вільна переїхав литовський уряд і університет». Проте литовський уряд має здійснити «негайне нав'язання нормальних дипломатичних зв'язків на урухомлення залізниці й прикордонного руху». Голова ДЦ УНР в екзилі А. Лівіцький нічого не любив «негайно» рішати, тому на другий день скликав нараду очільників ДЦ, на якій головний військовий радник В. Сальський настояв, щоб Р. Смаль-Стоцький негайно від імені уряду УНР поїхав у Литву. При цьому він пояснив своє наполягання тим, що самостійність Білорусії й Литви «скоротила б українську границю, з евентуальною Росією на одну третину» [12, с. 2].

Розкриваючи причини здійснення перевороту, М. Лозинський у статті «Переворот у Литві» (Нью-Йорк, 1927) називає його «фашистським» і зауважує, що він «має свої особливості, спричинені місцевими відносинами». Він, зокрема, пише, що переворот є «проявом невдоволення армії з політики коаліційного уряду, отже означає різкіше становище нового уряду з одного боку проти національних меншостей, з другого проти большевизму». М. Лозинський зауважує, що «творці перевороту» зчинили його, щоб «не допустити до большевицького перевороту, який приготавлявся, і випередили його». Проте з урахуванням особливого положення Литви, переворот має «особливу міжнародну вагу» і для Польщі, яка «тільки жде нагоди, щоб завоювати Литву, переворот може бути для цього доброю нагодою». Ю. Пілсудський заявив, що «коли тільки один волос упаде з голови якому полякови в Литві, польська армія вмащере до Литви для охорони поляків». Тому Польща, яка може мобілізувати «армію більшу ніж ціле населення Литви», при «добрій волі» знайде не одну, а декілька причин, щоб окупувати Литву. Противагою проти окупації є литовсько-радянський союз, але литовський уряд «дуже різко зазначає свою ворожнечу до большевизму». Водночас варто враховувати те, що окупацією Литви «рівновага на Сході Європи буде так сильно захитана, що Радянський Союз матиме повне право виступити проти польської акції». На думку М. Лозинського, «литовський переворот може мати привід» до окупації Литви, або до «польсько-радянського конфлікту і в результаті до великої війни на Сході Європи, в яку мусіли би вмішатися західні держави і яка стала би світовою війною» [2].

Р. Смаль-Стоцький в січні 1927 р. за дорученням Голови ДЦ УНР в екзилі А. Лівіцького для налагодження відносин між Литвою та Польщею поїхав через Гданськ до Кенігсбергу, де після нетривалої телефонної розмови з прем'єром А. Вальдемарасом негайно отримав від литовського консула візу. Вже під вечір він прибув у Ковно та влаштувався в готелі «Континенталь», біля «10-ої вечера, авто Вальдемараса забрало» його «до палацу прем'єра», де мав зустріч з прем'єром у його кабінеті. «По звичайній дипломатичній формалістиці, привітів від нашого президента і уряду УНР» Р. Смаль-Стоцький відверто сказав йому, чому тодішній стан

литовсько-польських відносин шкодить визвольній справі усіх поневолених Москвою народів і що такий стан – це, «властиво, вода на московський млин». При цьому український дипломат заявив, що уряд ДЦ УНР був союзником Польщі та Ю. Пілсудського в 1920 р. і є тепер, коли він знову при владі. Тому очільники ДЦ УНР «ствердили, що була б тепер нагода упорядкувати польсько-литовське непорозуміння» і тоді передав прем'єру пропозиції польського уряду [12, с. 2].

Наступного дня після обіду А. Вальдемарас запросив Р. Смаль-Стоцького і проінформував, що «після наради з президентом Сметоною він не вважає пропозицію «кондомініюму» за підставу до розмов», адже «Вільно – їхня законна столиця». Далі прем'єр «в рожевому світлі зарисовував майбутнє Литви», адже «був певний підтримки з боку Німеччини й Італії» та Ліги Народів. Тому, на думку А. Вальдемараса, «екзильний уряд УНР перебільшує небезпеку Москви». Р. Смаль-Стоцький подякував прем'єру за прийом і «на прощання згадав йому, яку велику кривду Литва зробила Україні, коли на балтійсько-чорноморській конференції в Булдурі заявила, що українська справа є внутрішнім російським питанням». Так скінчилася місія Р. Смаль-Стоцького, адже «скінчений» університетський професор А. Вальдемарас, що «всякі справи починав від «кримського права» і часто забував що він не в університеті», не бажав визнати, що «польсько-литовська негода була нещастям для всіх балтійських націй, що не зуміли сконсолідувати балтійське крило колишніх російських колоній від Польщі аж по Фінляндію у кріпкий оборонний союз проти нової Червоної Росії» [12, с. 2].

В листопаді 1927 р. Польща «постановила зігнорувати совітське упімнення» щодо врегулювання польсько-литовського конфлікту, тобто Ю. Пілсудський «рішив цілком не відповідати на комунікат Совітів». При цьому польський уряд заявив, що лише Ліга Націй має право зайнятися «полагодою» цього спору. Водночас Польща стверджувала, що «ніяка гроза війни не існувала між нею та Литвою, і що совітське правительство роздуло цілу справу до неможливих розмірів, щоби опісля виступити в ролі миротворця й дати Німеччині нагоду домагатись загального розоруження на женеvській конференції» [6]. В цей же час прем'єр Литви А. Вальдемарас заявив, що «не погодиться з Польщею, доки вона не віддасть Вильни і не признасть повної незалежності Литви». Тобто уряд Литви готовий увійти в дипломатичні зносини з Польщею лише за умови, що Польща заключить з Литвою «вдоволяючий договір відносно Вильни й врочисто заявить, що буде шанувати незалежність Литви» [5].

У серпні 1928 р. Міністерство закордонних справ Польщі одержало від Литви ноту, в якій остання відмовлялася вести переговори з Польщею в Женеві, адже, на думку прем'єра А. Вальдемараса, «з таких переговорів нічого не вийде та що найліпше буде обговорювати конфлікт на конференції в Кенігсбергу, як це було плановане на час між 16 і 29 серпня». У відповідь на цю ноту польський уряд стверджує, що заява А. Вальдемараса є «звичайним викрутом» і він «взагалі не хоче говорити з Польщею, а тільки намагається розбирати польсько-литовський конфлікт перед Збором Ліги Націй» [7]. В 1929 р. А. Вальдемарас через розбіжності з іншими лідерами литовських націоналістів був виведений з уряду. В червні 1934 р. він намагався за підтримки Союзу зробити переворот і повернутися до влади, але переворот не вдався, і він був засуджений до 8 років в'язниці, але в 1938 р. звільнений. Декілька разів висилався з буржуазної Литви, а в 1940 р. репресований литовськими радянськими органами [22]. Так трагічно закінчилось його життя.

Р. Смаль-Стоцький в 1956 р. згадував: «Багато міст я знав в Європі. Та Вільно – єдине поміж містами, адже це перехрестя націй литовців, поляків, білорусів, жидів, татар; це перехрестя вір, католицизму, православ'я, юдаїзму й ісламу; це перехрестя культур і архітектурних стилів!» Все це «надавало цьому місту якихось дивних чар – а для українця це спомини про перебування Тараса Шевченка у Вільно». Литовсько-польське протистояння за Вільно було «нещастям для всіх Москвою поневолених народів, – а для Польщі й Литви стала вона однією з дошок до труни їх самостійності». А його наслідком стало те, що всі народи зрозуміли, «що і їх дії підпорядковані моральним законам Творця, і що кожна кривда й несправедливість, заподіяна слабшому сусідові, скорше чи пізніше помститься на державі тієї нації, що ту кривду зробила! Слава здобутків агресивного імперіалізму – триває коротко і завжди кінчиться трагедією. Це мораль з історії Європи» [12, с. 3].

Таким чином, вагоме місце в багатогранній праці ДЦ УНР в екзилі посідала зовнішньополітична діяльність, головним чином у країнах Центральної та Західної Європи. Дипломатична еліта, до якої ми відносимо і Р. Смаль-Стоцького, незважаючи на несприятливі умови, на

офіційне закриття всіх дипломатичних представництв УНР, мала глибоке політичне розуміння щодо захисту українських державних проблем, почуття гідної оборони української державної нації та намагалася всіма доступними засобами і методами інтегрувати справу боротьби за відновлення суверенної незалежної української держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Давній Н. З минулого (1908–1909 роки) : литовсько-білорусько-українські взаємини / Н. Давній // Визвольний шлях (Лондон). – 1959. – Кн. 7/67. – Липень. – С. 764–770.
2. Лозинський М. Переворот у Литві / Михайло Лозинський // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1927. – Ч. 3. – 5 січня. – С. 2.
3. Балтійський союз // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1926. – Ч. 45. – 25 лютого. – С. 1.
4. Нова сутичка на польсько-литовській границі // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1926. – Ч. 45. – 25 лютого. – С. 1.
5. Польща попирає литовських заговірників. Литва не погодиться з Польщею, доки вона не віддасть Вильни і не признає повної незалежності Литви // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1927. – Ч. 277. – 29 листопада. – С. 1.
6. Польща рішила зігнорувати комунікат Совітів, заперечує закид, що наміряє окупувати Литву // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1927. – Ч. 277. – 29 листопада. – С. 1.
7. Литва відмовилася від конференції з Польщею. Польща хоче далі дурити Литву // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1928. – Ч. 192. – 18 серпня. – С. 1.
8. Кедрин І. Андрій і Марія Лівницькі і їх дім у Варшаві. Із подій і зустрічей 1920–1930 років / Іван Кедрин // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1972. – С. 141–155.
9. Герутіс А. З історії українсько-литовських зв'язків / Альбертас Герутіс // Сучасність (Мюнхен). – 1980. – Ч. 5. – Травень. – С. 79–88.
10. Лівницький М.А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М.А. Лівницький. – Мюнхен ; Філадельфія : В-во «Українське інформаційне Бюро», 1984. – 72 с.
11. Смаль-Стоцький Роман Степанович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (25.01.2014). – Назва з екрана.
12. Смаль-Стоцький Р. Українське посередництво в литовсько-польському спорі. Спомин у зв'язку з литовсько-польським діалогом на сторінках «Культури» / Роман Смаль-Стоцький // Свобода (Нью-Йорк). – 1956. – Ч. 44. – 8 березня. – С. 2–3.
13. Большевики громадянські свої війська над латиською й естонською границею // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1921. – Ч. 4. – 8 січня. – С. 1.
14. Панова І.Ю. Міжнародне визнання Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі / І.Ю. Панова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum (25.01.2014). – Назва з екрана.
15. Трембіцький В. За правильне розуміння вартості української революції (1917–1918) та держави 1918–1924 років (До 70-ліття суверенності 1918–1988) / Володимир Трембіцький // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1988. – С. 111–126.
16. Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття) : Монографія / В.М. Піскун. – К. : МП «Леся», 2006. – 672 с.
17. Зовнішньополітична діяльність українських урядів у еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books> (25.01.2014). – Назва з екрана.
18. Трембіцький В. Український дипломатичний корпус 1917–1924 (До 70-их роковин державності (1919–1989) / Володимир Трембіцький // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1989. – С. 70–76.
19. Чіпка Г. М'ячки / Галактіон Чіпка // Діло (Львів). – 1931. – Ч. 58. – С. 3.
20. Нормалізація (в історії Польщі) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (25.01.2014). – Назва з екрана.
21. Лозинський М. Політика на сході Європи. З приводу литовсько-радянського договору / Михайло Лозинський // Свобода (Дзерзи Ситі). – 1926. – Ч. 272. – 22 листопада. – С. 2.
22. Жукас Л. Вольдемарас Аугустінас / Л. Жукас [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://vseslova.com.ua/word> (25.01.2014). – Назва з екрана.

Трембицкий А.М. УКРАИНСКОЕ ПОСРЕДНИЧЕСТВО В ЛИТОВСКО-ПОЛЬСКОМ КОНФЛИКТЕ 1926–1928 ГОДОВ

В статье на основании малоизвестных воспоминаний украинского лингвиста, политического деятеля и дипломата, чрезвычайного посла и полномочного министра УНР в Берлине (1921–1923) Романа Смаль-Стоцкого (*08.01.1893, Черновцы – †27.04.1969, США) раскрыто участие Государственного Центра УНР в эмиграции как посредника в литовско-польском конфликте 1926–1928 гг.

.....
Ключевые слова: литовско-польский конфликт 1926–1928 гг., Роман Смаль-Стоцкий, Вольдемарас Аугустинас, Андрей Левицкий, Государственный Центр Украинской Народной Республики в эмиграции.

Trembitsky A.M. UKRAINIAN MEDIATION IN LITHUANIAN-POLISH CONFLICT OF 1926–1928

The article on the basis of the little known reminiscences of the Ukrainian linguist, political figure and diplomat, envoy extraordinary and minister plenipotentiary of UNR in Berlin (1921–1923) Roman Smal-Stotskyi (*08.01.1893, Chernivtsy – †27. 04.1969, the USA) explains the role of the State Centre of UNR in the exile as a mediator in Lithuanian-Polish conflict of 1926–1928.

Keywords: Lithuanian-Polish conflict of 1926-1928-ies, Roman Smal-Stotskyi, Voldemaras Augustinas, Andriy Levytskyi, the State Centre of Ukrainian National Republic in exile.

УДК 94(477)394.912(001+62)(1-15) «192»

О.В. Даниленко

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ УСРР З ЗАХІДНИМИ КРАЇНАМИ В 1920-ті РОКИ

Розкриваються форми і методи взаємодії УСРР з західними країнами в науково-дослідній та технічній сферах в 1920-ті рр.

Ключові слова: УСРР, західні спеціалісти, науково-технічні зв'язки, службові відрядження, нові технології.

Спроби більшовиків ліквідувати основи капіталістичного ладу суперечили процесу активізації радянської торгово-промислової дипломатії на початку 1920-х рр. у пошуках форм взаємодії та співпраці з провідними західними концернами, фірмами, науково-технічними центрами. Ідеологічні гасла про перевагу соціалізму над капіталізмом, соціалістичної економіки над капіталістичною, радянської індустріалізації над капіталістичною модернізацією промисловості, крім класичного марксистського тлумачення експлуатації робітничого класу, також не сприяли налагодженню зовнішньоекономічних контактів радянських республік з закордоном.

Проголошення непу, яке на Заході було сприйняте з деяким полегшенням (особливо емігрантськими колами, які вбачали в ньому можливість «буржуазного переродження» радянського суспільства), сприяло лібералізації міжнародних економічних стосунків. Для багатьох європейських держав Перша світова війна мала негативні наслідки, тому постала необхідність найшвидшого їх подолання шляхом відновлення і нарощування промислового виробництва. Війна виснажила економіки країн, а підприємства потребували модернізації, технічного переоснащення і переведення на «мирні рейки». Промисловість радянської країни на той час втратила не лише власників фабрик і заводів, а й економічний потенціал, оскільки значна кількість підприємств не функціонували. Постала проблема негайного кредитування вугільної та металургійної галузі, відновлення виробництва, незважаючи на існування в урядових колах різних точок зору щодо шляхів і перспектив розвитку радянської економіки. Були різні думки стосовно джерел фінансування, але не заперечувалась доцільність використання модерних досягнень західної технічної науки і практики, застосування нових технологій в промисловому будівництві та машинобудуванні.

Співпраця українських промислових підприємств, науково-дослідних установ та інститутів із західним світом у 20-х рр. ХХ ст. частково висвітлювалося радянською пресою тих років [1], хоча цензура відстежувала інформацію, пов'язану з зовнішньоекономічними відносинами. Цінні дані з цього питання містяться також в періодичній пресі української та російської еміграції [2]. В офіційних документах тих років використовувались терміни «імпорт іноземних спеців», «технічне сприяння», «використання іноспеців», «запрошення спеців». Господарські органи УСРР сподівалися на технічну допомогу і на співробітництво з західними науковими установами. Останні надавали технічну та консультативну допомогу «країні Рад», судячи з праць С.В. Журавльова, О.І. Латуна, О.О. Ігнатуші, Б.М. Шпотова та ін. [3].

Системне вивчення цієї проблеми передбачає з'ясування декількох головних її аспектів: виявлення радянськими експертами необхідного устаткування та його завезення в Україну, закупівля новітньої технічної літератури, консультації з іноземними інженерами та ученими за кордоном, науково-службові відрядження до європейських країн, запрошення іноземних спеців для роботи на радянських підприємствах та в установах. Кожен з них має власний предмет до-